

О.О. Бондаренко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя юридичного
факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація: у статті формулюються підстави проведення судової експертизи у кримінальному процесі України. Розглядається можливість розширення випадків обов'язкового призначення судової експертизи. Наводяться фактичні та юридичні підстави призначення та проведення судової експертизи.

Ключові слова: кримінальне провадження, судова експертиза, спеціальні знання.

Аннотация: в статье сформулированы основания проведения судебной экспертизы в уголовном процессе Украины. Рассматривается возможность расширения случаев обязательного назначения судебной экспертизы. Изложены фактические и юридические основания назначения и проведения судебной экспертизы.

Ключевые слова: уголовное производство, судебная экспертиза, специальные знания.

Summary: grounds of realizing forensic enquiry within criminal procedure of Ukraine are formulated in the article. The expansion of the cases required a judicial expertise are considered. We give factual and legal grounds for the appointment and conduct forensic examinations.

Key words: criminal proceeding, judicial expertise, specialized knowledge.

Використання спеціальних знань під час кримінального провадження сприяє підвищенню ефективності діяльності органів досудового розслідування та суду. Найбільш поширеної формою їх застосування є призначення та проведення судової експертизи. Враховуючи це, дослідження положень, що стосуються судової експертизи, має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

У науковій літературі питанням призначення та проведення експертизи в кримінальному судочинстві присвячено чимало праць вчених (Р.С. Белкін, А.В. Дулов, П.П. Іщенко, В.М. Махов, Ю.К. Орлов, О.Р. Шляхов та ін.). Однак, незважаючи на це, серед авторів не склалося єдності щодо визначення підстав проведення судової експертизи, що і є метою даного дослідження.

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України) [5].

Під час детального вивчення питання щодо визначення підстав проведення судової експертизи доходимо висновку, що формула «судова експертиза проводиться у випадках, коли під час кримінального провадження необхідні спеціальні знання» не дає вичерпної відповіді на питання щодо необхідності її проведення у конкретному кримінальному провадженні, оскільки потребує тлумачення поняття необхідності.

У КПК України не визначено конкретних підстав проведення судової експертизи, а в загальній формі обумовлена лише необхідність використання останніх. Винятком із даної обставини є передбачення Законом випадків обов'язкового проведення судової експертизи з метою вирішення певних питань, а саме для: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Проведення експертизи є також обов'язковим щодо осіб (свідків), які у зв'язку зі своїми психічними та фізичними вадами нездатні правильно

сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати про них показання (п. п. 14, 16 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” № 8 від 30.05.1997 р. [10]).

В.М. Орловим та М.С. Строговичем пропонувалося розширити випадки обов’язкового призначення експертизи у кримінальному провадженні щодо: виготовлення та збуту підроблених грошей і цінних паперів; викрадення та торгівлі наркотичними засобами; незаконного носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збуту вогнепальної чи холодної зброї, боєприпасів та вибухових речовин; порушення правил техніки безпеки, яке призвело до людських жертв, безпеки руху і експлуатації автомобільного транспорту; аварій та катастроф на залізничному, водному і авіаційному транспорті; підробки документів, печаток та штампів; випуску недоброякісної продукції; неправильного лікування, що спричинило смерть хворої особи; визначення стану здоров’я потерпілої у справах про зґвалтування, потерпілих і обвинувачених у провадженнях про зараження венеричними захворюваннями [7, с. 6; 11, с. 259].

З приводу цього справедливим є зауваження В.М. Махова, згідно з яким обов’язковість проведення експертизи у вказаних випадках вже обумовлена такими вимогами як повнота, всебічність та об’єктивність розслідування. У свою чергу, вчений пропонує доповнити перелік випадків обов’язкового призначення судової експертизи необхідністю вирішення наступних питань: чи хворіє обвинувачений на алкоголізм, чи потребує він примусового лікування від нього та чи немає протипоказань цьому [6, с. 224-226].

Можливість розширення випадків обов’язкового призначення експертизи розглядалася також у роботі О.Р. Белкіна, який пропонує наступні шляхи вирішення даного питання: 1) розширити випадки обов’язкового призначення судових експертиз; 2) сформулювати в КПК правову норму, що

відображала б загальні вимоги і умови, при наявності яких призначення судових експертиз буде обов'язковим; 3) комбінований шлях – конструювання норми, що своїм змістом поєднувала б перший і другий варіанти: передбачала випадки обов'язкового призначення судових експертиз та формулу, що розширює цей перелік в залежності від обставин кримінального провадження [2, с. 219-220].

Заслуговують на увагу твердження І.Л. Петрухіна та О.Р. Шляхова, згідно з якими питання щодо необхідності призначення судової експертизи повинно вирішуватися слідчим, прокурором, суддею в кожному конкретному випадку окремо в залежності від важливості факту, що встановлюється, і інших обставин кримінального провадження. На думку вчених, передбачення в законі всіх випадків призначення експертизи призвело б до обмеження органів досудового розслідування і суду у виборі засобів доказування [9, с. 31; 12, с. 62]. Отже, науковці надають вказаним суб'єктам можливість вирішувати дане питання за власним розсудом.

Проаналізувавши точки зору О.Р. Шляхова і І.Л. Петрухіна, приходимо до висновку, що визначена ч. 1 ст. 242 КПК України необхідність у використанні спеціальних знань як підстава проведення судової експертизи визначається авторами умовною. Певні питання можна вирішити й без використання спеціальних знань у формі судової експертизи. Заперечуючи проти вказаної точки зору, В.Д. Арсен'єв та В.Г. Заблоцький, виходячи з термінологічного тлумачення положень закону, відзначають, що у ньому передбачена не можливість, а обов'язковість призначення судової експертизи у всіх випадках, коли вирішення певних питань потребує застосування спеціальних знань [1, с. 22]. Думається, що таке категоричне тлумачення положень закону не повинно знайти підтримки серед вчених, оскільки навіть при неможливості вирішення певних питань без застосування спеціальних знань необов'язково вдаватися до такої форми їх використання як проведення судової експертизи. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку думка В.М. Галкіна, який обумовлює необхідність проведення експертного

дослідження неможливістю іншим шляхом повно та достовірно встановити факти, що мають значення для кримінального провадження [3, с. 41].

У науковій літературі необхідність у використанні спеціальних знань для встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження, визначається фактичною підставою призначення судової експертизи, яка втілюється в дійсність постановою (ухвалою) слідчого, прокурора, судді що є правовою (юридичною) підставою її проведення [4, с. 63].

Ю.К. Орлов вважає доцільним визначати окреме формулювання фактичних та юридичних підстав як призначення, так і проведення судової експертизи, оскільки підстави для її призначення адресуються слідчому, прокурору, судді, а підстави для її проведення – експерту, тобто різними суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності. Крім того, Ю.К. Орлов вказує на неспівпадання вказаних підстав за змістом. Так, на його думку, якщо фактичні підстави призначення судової експертизи полягають в потребі застосування спеціальних знань при вирішенні питань, що мають значення для кримінального провадження, то фактичні підстави її проведення полягають у необхідності використання спеціальних знань для вирішення конкретних питань, які поставлені перед експертом. Таким же чином автор розмежовує й юридичні підстави призначення та проведення судової експертизи. У першому випадку це постанова (ухвала) суб'єкта кримінального процесу про її призначення, в іншому – матеріали кримінального провадження, якими мотивується необхідність вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань [8, с. 90-92].

Отже, вважається, що питання стосовно необхідності проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві повинно вирішуватися слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом на власний розсуд у кожному конкретному випадку окремо в залежності від обставин кримінального провадження за винятком тих, що чітко регламентовані КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арсеньев В.Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В.Д. Арсеньев, В.Г. Заблоцкий. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1986. – 152 с.
2. Белкин А.Р. Теория доказывания : научно-методическое пособие / А.Р. Белкин. – М. : Издательство НОРМА, 1999. – 429 с.
3. Галкин В.М. Соотношение заключения эксперта с другими средствами доказывания в уголовном процессе / В.М. Галкин. - М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт судебных экспертиз, 1971. – 45 с.
4. Клименко Н.І. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань / Н.І. Клименко, П.Д. Біленчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2 : Збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. /Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, Академія правових наук України, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого; Ред. колегія: М.Л. Цимбал, М.І. Панов, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Харків: Право, 2002. – С. 62-66.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012. – 392 с.
6. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. - М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.
7. Орлов В.М. Экспертиза на предварительном следствии и прокурорский надзор за законностью её проведения (правовые, тактические и организационно-методические вопросы) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08, 12.00.09 / В.М. Орлов. – М., 1973. – 23 с.
8. Орлов Ю.К. Основания назначения и проведения экспертизы // Правовые проблемы судебной экспертизы : сб. научн. тр. / Ю.К Орлов. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт судебных экспертиз, 1976. – Вып. 22. - С. 90-107.
9. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М. : Издательство «Юридическая литература», 1964. – 264 с.
10. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 15) // Судові експертизи в Україні : Зб. нормат. актів: Станом на 15 червня 2002 р. – К., 2002. – С. 23-29.

11. Строгович М.С. Избранные труды в 3 т. / М.С. Строгович. – Т. 3 : Теория судебных доказательств. - М. : Наука, 1991. – 300 с.

12. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. - М. : Юридическая литература, 1979. – 165 с.